

Fic, Karel

[Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: serija fonetiko-grammatičeskaja. Vyp. 1., Refleksy *ě ; Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: serija leksiko-slovoobrazovatel'naja. Vyp. 1., Životnyj mir]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1993, vol. 42, iss. A41, pp. 158-161

ISBN 80-210-0883-0

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100633>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

S seriózní návráveností a s zajímavým obsahem sborník dovéřně rěko kontrastuie eho vněšně оформлєннє. Можно, естественнє, помирнть с тем, что он (очевндно, по економическим причннам) отпечатан на ротаторе; трудно, однако, понять, почему в нем находится столько опечаток и разных других графических (даже и орфографических и пунктуационных) погрешностей. Ср., напр., *расчитана* (с. 2); *Lindrot* вм. *Lindroth* (почему фамилия вставлена в название книги? - с. 3); *europeischer* вм. *-rätischer* (с. 3); *функциональный* (с. 3); *функционально=системный* (с. 3, под. также с. 4); *языкох* (с. 3); *своообразие* (с. 4); замена тире дефисом (5, 86, 114); *Есть* вм. *Если* (с. 21); в предл. *Если в первом случае...* (с. 21) отсутствует гл. часть; в предл. *Одновременно...* пропущен предикатив (с. 21); в конце с. 47 пропущена строчка; ссылки на с. 41 несистематичны; перепутан текст на сс. 73-75; *Volks Stimme* вм. *Volksstimme* (122-126); *Sosialista Romania* вм. *Socialista Romania* (с. 129) и н. др. Некоторые из ошибок, может быть, допущены самими авторами статей.

В результате можно сказать, что рецензируемый сборник, несмотря на некоторые указанные недостатки, представляет собой новаторский почин, заслуживающий признания. Желательно было бы в подобном духе продолжать систематическую сопоставительную разработку важных проблем пунктуации.

Станислав Жажа

Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas, serija fonetiko-grammatičeskaja I. Refleksy *ě. Beograd 1988. 158 s.

Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas, serija leksiko-slovoobrazovatel'naja I. Životnui mir. Moskva 1988. 188 s.

Náhodnou shodou okolností byly dva první svazky Slovánského jazykového atlasu (SJA) vydány v roce 1988, kdy uplynulo třicet let od IV. Mezinárodního sjezdu slavistů v Moskvě. Tam tehdy byly položeny základy k naplnění již starší myšlenky na jednotné zpracování nářečí všech slovanských jazyků - tedy dialektů celé jazykové větve - metodou jazykovězněměřnou.

SJA je výsledkem dlouholeté práce širokého kolektivu lingvistů nejen ze zemí slovanských; práce na atlase se zúčastnili i dialektologové a slavisté z některých zemí neslovanských, na jejichž území se nacházejí enklávy slovanských národů.

Práci na SJA koordinuje Mezinárodní komise (MK) SJA s řídícím centrem v Moskvě, jejím jádrem je redakční rada SJA. Prvním předsedou MK a redakční rady SJA byl R. I. Avanesov, po jeho smrti SJA předsedá V. V. Ivanov, tajemnicí je L. V. Vjalkinová. Autorský kolektiv pracuje ve dvou sekcích, a to foneticko-gramatické a lexikálně-slovotvorné, které vypracovávají jednotlivé svazky díla. SJA tedy vychází ve dvou řadách. Do současné doby (1992) vyšel první svazek lexikálně-slovotvorné řady a tři svazky řady foneticko-gramatické.

Každý svazek má svou redakci, která připravuje rukopis do tisku. Tvoří ji zpravidla členové MK SJA té země, které bylo svěreno vydání určitého svazku. SJA vychází a bude postupně vycházet v jednotlivých účastnických zemích; dva ze čtyř doposud vydaných svazků vyšly v Moskvě, jeden v Bělehradě, jeden v Polsku. Jazykem SJA je ruština. Náš referát pojednává pouze o prvních svazcích obou řad.

SJA vzniká na základě jednotné pojatého výzkumu, který byl proveden podle zvlášť pro tento účel sestaveného dotazníku v rozpětí patnácti let. Dotazník má v širší verzi 3454 otázek, je tedy podrobnější než nářeční dotazníky jednotlivých slovanských jazyků. Při jeho sestavování se uplatnily zkušenosti všech slovanských dialektologických škol. Sif atlasu má kolem 800 bodů; seznamem všech lokalit je vybaven každý z vydaných svazků. Vzhledem k tomu, že tento jedinečný nářeční materiál byl sebrán v jednom časovém údobí (před 20 až 30 lety) a je zapsán jednotnou transkripcí, je jeho cena nesmírná.

V každém svazku SJA je též opakovaně publikována transkripce celého díla; jednotně interpretuje všechny hlásky vyskytující se v slovanských dialektech s ohledem na jejich

kvalitu i na tradici v zápisech jednotlivých dialektologických škol. Konečná verze transkripce SJA byla vytvořena až během zpracování prvních svazků díla. V některých dílčích částech je však přece jen poplatná různým explorátorským týmům a národním tradicím.

Takto rozsáhlé koncipované dílo si především vyžádalo řešení složitých otázek teoretických a metodologických; nastolilo však i různé problémy praktické, materiální a v neposlední řadě i organizační. Z časové náročnosti přípravy SJA vyplynulo, že se dílo stalo výsledkem spolupráce několika vědeckých generací.

Brzy po moskevském sjezdu byla vytvořena iniciativní skupina pod vedením R. I. Avanesova, jejímž úkolem bylo připravit nezbytné kroky k zajištění realizace SJA. Československo zde zastupovali B. Havránek, J. Bělč, E. Paulíny, F. Trávníček a J. Stolec. První tři se pak stali členy MK SJA při Mezinárodním komitétu ustavené v roce 1961. K zakladatelské generaci se od počátku šedesátých let aktivně připojila skupina mladších českých lingvistů, z nichž především J. Petr, S. Utěšený a H. Krížková vykonali mnoho záslužné práce zejména v etapě sestavování dotazníku a při řešení teoretických i praktických otázek spojených se získáváním materiálu v terénu. (V letech 1959-1962 bylo v časopise *Slavia* publikováno větší množství teoretických úvalí a podnětů k různým okruhům připravovaného dotazníku. Této diskuse se aktivně zúčastnili zejména J. Bělč, M. Kohnárek, H. Krížková, I. Němec, J. Petr, J. Sedláček, z pracovníků brněnské univerzity především A. Lamprecht, R. Večerka a J. Bauer.)

Od roku 1964, kdy začala vlastní práce na sběru materiálu, a bezprostředně při jeho zpracování se stala práce na SJA ze strany české účasti už jen záležitostí dialektologů z Ústavu pro jazyk český a trvá doposud (s výjimkou let 1988-1990, kdy byla zaštitována hlavičkou Ústavu slavistiky).

SJA je zaměřen jako monumentální dílo slovanské lingvistiky, které dosud nemá předchůdce v dosavadní dialektologické literatuře a zvláště v oblasti jazykového zeměpisu; usiluje o poznání vztahů jednotlivých slovanských jazyků navzájem, eventuálně o poznání vazeb na jiné evropské jazyky nebo jejich dialekty. Není tedy pouhým doplňkem národních jazykových atlasů, popřípadě atlasů regionálních.

SJA není dílem samoučelným. Jeho novum spočívá v tom, že sleduje diference slovanských nářečí jako jednoho celku, a to především zobrazením praslovanského východiska v současném geografickém rozšíření. Stává se tak výrazným mezníkem v rozvoji slovanské jazykovědy.

Škoda, že hodnotu vyšších svazků SJA snižuje to, že zde není představen materiál z bulharských dialektů. Mimojazykové důvody vedly k přerušení práce bulharských dialektologů na přípravě SJA a zapříčinily rovněž značné opoždění při vydání 1. lexikálně-slovotvorného svazku, jenž byl připraven do tisku ještě za života R. I. Avanesova (zemřel r. 1982).

SJA určitým způsobem navazuje na Evropský jazykový atlas (EJA), vycházející od roku 1983. EJA využívá zčásti i materiál z kartotéky SJA a někteří členové MK SJA současně pracují na přípravě obou těchto děl. Vztahy jazyků určitého regionu řeší také v současné době vycházející Jazykový atlas Středomoří a Karpatský jazykový atlas (KJA); rovněž na přípravě těchto atlasů se podíleli někteří autoři SJA.

První svazek foneticko-gramatické řady zabývající se tematikou reflexe praslovanského *ě vydala Srbská akademie věd a umění ve spolupráci s ostatními republikovými akademiemi věd Jugoslávie. Hlavními redaktory jsou P. Ivić a B. Vidoeski. Vysoká kartografická a tiskařská úroveň tohoto svazku vůbec je zásluhou nakladatelství Minerva a tiskárny v Subotici. Kniha má velký formát 350x480 mm.

Svazek obsahuje 65 map reflexů *ě v různých slovech, která dosud udržují kontinuity této někdejší charakteristické slovanské samohlásky. Na závěr je připojeno pět tzv. map svodných. Mapy jsou natolik reprezentativní, že dovolují formulovat závěry o evoluci jednotlivých slovanských jazyků, svědčí o blízkosti slovanských dialektů, která vyplývá z jazykových faktů zobrazených na geografickém pozadí. Kladem je, že každá mapa tvoří uzavřený celek. Různorodost mezinárodního kolektivu (celkem je 25 autorů map prvního svazku) je mnohdy patrná; přece jen se někdy projeví poněkud odlišné metodologické i interpretační přístupy některých pracovišť. V komentářích jsou vysvětleny především nepravdělnosti vývoje sledované hlásky a komentovány některé průvodní jevy mající vliv na kvalitu reflexu.

Svazek je uveden předmluvou, která obsahuje především informace o způsobu zapracování

vání daného tématu. Pro kvalitu reflexu praslovanského *ě je zejména důležité, zda se nachází v pozici přízvučné nebo nepřízvučné a v jakém je postavení (v sousedství kterých hlásek).

V úvodní části svazku je rovněž publikována obecná legenda (ta je jednotná pro všechny mapy); v námi sledovaném svazku má celkem 70 znaků pro vyjádření různých monofonogů a diftongů, popřípadě kombinací hlásek, jež hodnotíme jako reflexy praslovanského *ě. Každá mapa má vlastní legendu, jež je pouze přehledem těch znaků z legendy obecné, které byly užity na konkrétní mapě.

Mapy zaznamenávají i další jazykové skutečnosti, které souvisejí s realizací reflexu, např. evidují areály stabilizovaného akcentu, palátiného či nepalátiního charakter souhlásky před reflexem, ztvrdnutí spiranty nebo afrikáty před *ě; jsou na nich registrovány i další informace týkající se charakteru materiálu. Tyto jevy jsou graficky vyjádřeny jinými prostředky, než jsou figury, které jsou rezervovány pro vlastní reflexy, tedy šrafováním, izoglosami, stínovým podtiskem. Fakta týkající se frekvence výrazů, popřípadě stylistickou charakteristikou vyjadřují pak na první pohled zcela odlišné znaky jiné řady.

Svodné mapy umístěné na závěr svazku jsou vlastně prvními interpretacemi zobrazených jazykových jevů. Syntetizují poznatky, k nimž autoři došli na základě faktů zobrazených na mapách jednotlivých konkrétních slov. Od řadových map se liší tím, že mají jiný systém grafického vyjádření. Jsou to vlastně monografie na dílčí témata. V prvním fonetickém svazku je těchto svodných map pět. Na první mapě je zobrazen fonologický statut reflexu *ě, tj. jeho vztah k dalším elementům nářečních vokalických systémů bez ohledu na jeho současnou fonetickou realizaci. Odpovídá tak na otázku, zda si reflex *ě uchoval své zvláštní postavení nebo určitým způsobem "koliduje" s jinými fonémy. Druhá mapa sleduje reflex *ě v pozici maximálně diferencované. Studuje tedy jeho různé změny v postavení ve vokalickém systému z hlediska fonetické realizace; ta většinou leží na ose e - i s převahou na straně e, jen v některých dialektech podlehla artikulace reflexu *ě v určitých pozicích snížení a rozšíření (ve směru e - a). Na otázku, zda má přízvuk vliv na reflexaci *ě, odpovídá mapa třetí. Kladná odpověď platí jen pro ta nářečí, která mají stabilní akcent. Čtvrtá mapa zkoumá vliv kvantit na reflex *ě; ten se projevuje jen u části nářečí jihoslovanských a v západoslovanských jazycích. Na páté mapě si autoři všimají vlivu sousedních konsonantů na reflexaci *e. Materiál dosvědčuje, že vliv regresivní je častější a konsonant ovlivňuje reflex vždy jen z jedné strany. V žádném případě materiál v SJA nedokládá vliv obou pozic současně.

Každá mapa je doplněna kompletním soupisem konkrétních podob sledovaného slova v každém jednotlivém bodu. Ten na rozdíl od soupisu zpracovaného materiálu v prvním lexikálně-slovotvorném svazku je podán přehledně a spolehlivě. Praktické je i jeho umístění na rubové straně předcházející mapy, takže čtenář má všechny údaje před sebou zároveň, neboť komentář k mapě je uváděn v zvláštním oddělení přímo na mapovém listě opatřeném samozřejmě i legendou.

První svazek lexikálně-slovotvorné řady je zasvěcen tematice pojmenování živočichů žijících volně v přírodě; vydalo jej moskevské nakladatelství Nauka. Jeho hlavním redaktorem je R. I. Avanesov. Svazek do tisku připravila moskevská skupina za pomoci členů běloruské a ukrajinské skupiny MK SJA. Ve srovnání s prvním svazkem foneticko-gramatické řady má tato kniha formát zhruba jen poloviční (215x290 mm). I když nejde o věc podstatnou, přece je tím došlo k určitému narušení jednotnosti celého díla.

Tematicky je ve svazku zpracován materiál získaný z odpovědí na otázky dotazníku sledující názvy živočichů, tj. savců, ptáků ryb i hlavyzdu, případně i slova, které jsou k nim v určité návaznosti, např. označení částí těl apod. Tento okruh přírody obklopuje člověka po celou historickou etapu slovanských národů, proto i v atlase zobrazená pojmenování jsou velmi stará.

Do svazku byly také zařazeny mapy zpracované na podkladě materiálu, jenž byl shromážděn z odpovědí na otázky jiného charakteru, tj. i z otázek původně sledujících postžení rozdílů morfologických, fonetických i prozodických. Z celkového počtu 48 map měly v zadání dotazníku lexikální charakter 22 otázky, 5 otázek mělo lexikálně-slovotvorné zaměření a 9 bylo určeno pouze na zjištění diferencí slovotvorných. Zbývající mapy byly tedy sestaveny na podkladě materiálu, který nebyl původně pro tento okruh zamýšlen.

Na rozdíl od fonetických svazků, kde tematika umožňuje uplatnění jedné obecné legendy v celém svazku (a dokonce, jak se ukazuje, i znaků společných pro svazků více), jsou pro lexikálně-slovtvorné mapy příznačné různé typy grafického řešení. Hlavním principem pro volbu figur a dalších prostředků je respektování hierarchie jazykových plánů. Rozdíly lexikální jsou v zásadě vyjadřovány užitím různých typů figur, difference nižšího stupně, především slovtvorné, pak jejich vnitřním členěním. Rozdíly rodové i jiného druhu, např. přemnohy morfémů typu *medvěd x vědmed*, pokud jsou sledovány, vyjadřují se zpravidla pomocí diakritických znamének připojených většinou vně základní značky. Každý komentář závazně obsahuje druh zadané otázky, spisovné názvy ve všech slovanských jazycích a především vykládá postup autora mapy při kartografování s ohledem na závažnost jednotlivých jazykových faktů. Autoři v komentářích také většinou charakterizují materiál z hlediska jeho vzájemné souměřitelnosti, v případě nutnosti se vyjadřují k etymologii některých názvů, zdůvodňují, proč některá slova byla vyřazena z mapování apod. Komentáře uvádějí i odkazy k jiným mapám SJA. Vysvětlují také vztah mezi rekonstruovanými podobami a základními formami.

Při kartografickém zpracování materiálu z celé rodiny jazyků bylo nutno řešit způsob, jak sjednotit určitá fakta, která pro mapování jevů lexikálních a slovtvorných (a do budoucna i syntaktických a frazeologických) jsou nepodstatná, tj. především difference hláskoslovné. Byly proto vypracovány určité zásady přepisu, které odstraňují hlavně fonetické rozdíly. Tato zobecnující transkripce je sestavena tak, že při znalosti pravidel hláskového vývoje je možno automaticky rekonstruovat fonetický zápis z terénu. Specifikem SJA je promyšlená morfematická segmentace slov na prvky, které lze podle určitých zásad vyložit jako východisko praslovanské (i když jde v mnohých případech pouze o předpokládaný konstrukt). Význam morfologické transkripce je čistě praktický, umožňuje čtenáři orientovat se hierarchií rozdílů.

Mapy 1. lexikálně-slovtvorného svazku jsou cenné zejména proto, že ukazují vztahy mezi jednotlivými pojmenováními v slovanských dialektech na různých jazykových úrovních jednoho celku. Zachycují především rozdíly i vzájemnosti lexikální, dále difference v druzích pojmenovávacích postupech (ty jsou vyjádřeny pojmenováními prostými, odvozenými, souslovnými nebo opslnými), rodové protiklady a vztahy slovtvorné (protiklad mezi odvozenými a neodvozenými slovy, rozdíly v distribuci sufixů atd.). Mapy analyzují i vztahy na nižších úrovních, tj. v rovině morfémů i fonémů, registrují různé deformace a lexikalizované podoby.

V tomto svazku jsou zařazeny rovněž mapy, které nazýváme motivační. Na nich se kartografují i jevy, jejichž zpracování tradičními postupy by bylo vzhledem k různorodosti materiálů velmi obtížné. Např. pro označení pulce bylo zapsáno 208 názvů; jak se ukazuje, jejich klasifikace je možná především na základě motivační těchto pojmenování. Motivační mapy (je jich tu celkem 5) představují nový perspektivní směr v rozvoji jazykovězneměpisné metody. Je totiž zřejmé, že studium motivační pojmenování rozšiřuje poznání o vztazích jazyků a dialektů, a to i na velkých teritoriích, kde se potkávají uživatelé několika jazyků (i různých jazykových rodin). Na tomto principu jsou dnes zpracovávány mapy EJA a také KJA.

Většine z názvů živočichů v slovanských jazycích byla z nejrůznějších aspektů v slavistické literatuře věnována pozornost již dříve. To však nijak úlohu SJA nesnižuje, neboť uplatnění jazykovězneměpisné metody na materiálu celé slovanské rodiny přináší zcela nové pohledy na vztahy mezi všemi slovanskými dialektů. Lze tedy říci, že zejména mapy analytického charakteru jsou svou interpretací přínosné. Ukazují totiž také na vztahy mezi jevy různých úrovní pojmenování, např. slov odvozených a neodvozených, na centrální a periferní elementy lexikálních a slovtvorných prostředků atd.

SJA si zaslouží podrobného studia slavistů, neboť určité přinese nové impulzy pro další bádání o vývoji všech slovanských jazyků.

